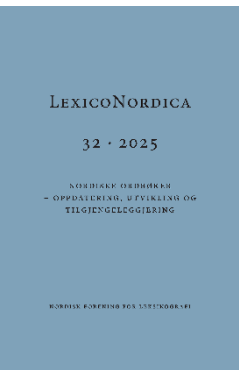

LexicoNordica

Titel:	En rikhaltig ordbok om dialekterna i Thy	
Forfatter:	Eva Thelin	
Kilde:	LexicoNordica 32, 2025, s. 281-293	
URL:	https://tidsskrift.dk/lexn/issue/archive	

© 2025 LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

En rikhaltig ordbok om dialekterna i Thy

Eva Thelin

Torben Arboe: *Thy Ordbog. Dialekter i Thy i mands minde. På grundlag af Torsten Balles optegnelser i 1950-1970'erne*. Del 1 A-L, del 2 M-Å. Thisted: Forlaget Knakken. 2. oplag 2024. 686 s.

Thy Ordbog. Dialekter i Thy i mands minde är ett mäktigt verk om totalt 686 sidor, fördelade på två band i stort format. I ordboken beskrivs det dialektala ordförrådet i området Thy, beläget på nordvästra Jylland. Ordboken utgavs 2023 och nådde tydligen snabbt ett stort antal användare, för denna recension utgår från ett exemplar av den andra, oförändrade upplagan, tryckt 2024.

Redan på titelbladet upplyses man om att ordboken baserar sig på uppteckningar gjorda på 1950-1970-talet av Torsten Balle. Vem var då denne man? Av den minnesruna över honom som återges i ordboken framgår att han var lärare, infödd i Thy och själv dialekttalare. Hans kunnighet i att använda ljudskrift och förmåga att särskilja fina nyanser i uttal, gjorde honom till en enastående dialektupptecknare och han samlade in material åt Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, vilket sedan kommit att användas i redigeringen av *Jysk Ordbog* (JO; 2000-). Cirka 17 000 maskinskrivna ordlappar blev det ialles och det är den samlingen som denna ordbok baserar sig på. Orden hämtade han huvudsakligen från sin hemsocken, Torsted, men han tillförde uppgifter också från andra socknar i Thy. I sitt uppteckningsarbete utgick Balle från två ordböcker, som han fick sig tillsända från institutet. Till att börja med arbetade han utifrån *Morsingmålets Ordforråd* (1948-1954) av A. C. Skyum, en ordbok som beskriver målet på ön Mors, belägen intill Thy. Senare gick han igenom sitt material utgående från H. F. Feilbergs *Bidrag til en Ordbog over jyske Al-*

muesmål (1886–1914) och han kompletterade också med ord från andra källor. Efter att 1962 ha inköpt en bandspelare börjar Balle spela in äldre dialekttalare och ur inspelningarna exciperar han ytterligare ord. 25 av inspelningarna transkriberar han och citat från transkriptionerna ingår i ordboken.

Ordbokens redaktör, Torben Arboe, är också han från Thy och har sedan 1979 varit verksam som redaktör på JO. Arboe berättar i ordbokens inledning att han 1980 hade som uppgift att kontrollläsa excerpter för JO som gjorts av de transkriptioner Balle åstadkommit och att han redan då slogs av tanken att Balles ordsamling borde ges ut som ordbok. Det skulle dock vara ett ytterst tidskrävande projekt. För att åtminstone göra uppgifterna allmänt tillgängliga påbörjades 2013 en databas, där uppgifterna från Balles ordlappar skrevs in av flera medhjälpare. 2020 var hela materialet infört från A till Å, sånär som på språkproven, som det för A–L registrerats maximalt ett av per ord, för M–Å inga alls, allt för att spara tid. Möjligheten att faktiskt ge ut ordboken verkade nu inom räckhåll och efter att ha fått ett löfte om utgivning från Lokalhistorisk Arkiv i Thisted gick man vidare i arbetet. Resterande språkprov registrerades och alla data fördes över från databasen till Word-filer, varpå redigerandet kunde ta sin början.

I den här recensionen sägs först något om ordbokens megastruktur, därefter något om vilka urvalsprinciper som tillämpats och hur artiklarna har indelats. Sedan följer avsnitt om normaliseringen av uppslagsord och olika typer av hänvisningar, om artiklarnas innehåll och struktur samt om de illustrationer som finns i ordboken. Avslutningsvis görs en sammanfattande värdering.

1. Megastruktur

Ordbokens första band inleds, efter titelbladet, med en innehållsöversikt (s. 5–6) följd av förord och en karta som visar de socknar

det finns språkprov ifrån (s. 7), inledning och användarvägledning m.m. (s. 8–50) samt minnesrunan över Torsten Balle (s. 51). Där-
 efter vidtar från och med s. 53 själva lemmalistan från A till L.
 Första delen avslutas av en karta över samtliga socknar i Thy cirka
 1921. Det andra bandet innehåller resterande ord från M till Å.
 På verkets allra sista sida, under de avslutande orden på *å*-, finner
 man en mycket kortfattad presentation av redaktören.

Att ordboken är försedd med en innehållsöversikt är välkom-
 met, främst i och med att avsnittet Inledning, användarvägledning
 m.m. är relativt omfattande och har nio numrerade avdelningar
 med ytterligare underavdelningar. "Inledning" är egentligen ru-
 briken för hela avsnittet, medan "användarvägledning" är den
 tredje av underavdelningarna. Den hade gärna fått vara sidoställd
 med inledningen, inte underordnad den, för att ytterligare förenk-
 la för användarna att hitta fram till den. Viss information kunde
 också ha presenterats i mer samlad form. Den användare som
 undrar över hur en viss förkortning ska uttydas får nu söka svaret
 antingen i avsnitt 3.2 där först ordklassernas förkortningar är lis-
 tade och längre ned övriga grammatiska förkortningar m.m. eller
 i avsnitt 3.5 där förkortningar som används i Balles betydelsean-
 givelser är förtecknade. Innan man känner till vad en förkortning
 står för kan det vara svårt att veta vilken av kategorierna man ska
 söka sig till. I vägledningen redogör annars Arboe förtjänstfullt för
 hur han i redigeringsarbetet förhållit sig till Balles uppteckningar.
 Utgångspunkten tycks vara att uppteckningarna återges som de
 befins. Balles val av rättskrivning följs nästan överallt och under-
 strykningar han gjort har behållits. Ibland har det emellertid fun-
 nits behov att supplerat uppgifter av olika slag och sådana tillägg
 har då satts inom hakparentes.

Större delen av inledningen ägnar Arboe åt att beskriva ka-
 rakteristiska drag i dialekterna i Thy med exempel hämtade ur
 ordboken. Systematiskt genomgår han ordklass för ordklass och
 uppmärksammar därefter särskilda förhållanden när det gäller

dialekternas fonetik, grammatik och syntax samt fasta ordförbindelser och liknande. Också här redovisar han om något lagts till eller ändrats i Balles uppgifter.

2. Urvalsprinciper och artikelindelning

Av ordbokens inledning framgår att Balle helst ville koncentrera sig på de dialektala orden och att han var kritisk till Skyums ordbok för att den innehåller "[a]lle disse moderne ord, som fylder så megen kostbar plads og tager så megen tid at sigte fra" (återgivet ur ordboken s. 8). Av allt att döma har samtliga ord, såsom de finns i Balles samling, tagits med i ordboken. Vilka ord är det då han i praktiken valde att teckna ned? För att få svar på det har jag gått igenom partiet *h-*, en relativt omfattande del som utgörs av 926 lemman, dessutom en bokstav som jag själv är bekant med genom att jag nyligen redigerat orden på *h-* för *Svenskt dialektlexikon*.

Ord i dialekterna kan vara särdialektala, det vill säga inte existera i standardspråket överhuvudtaget. Många ord är dock gemensamma för dialekter och standardspråk, men uppvisar skillnader i uttal, böjning, betydelser, syntaktisk användning osv. i varierande grad. Att Balle inte bara samlat in särdialektala ord framgår ganska snart av det stora antal ord som har betydelser som definierats med " = rm." (dvs. lika med rigsmål).

Av de 926 lemmorna på *h-* har 359 sin enda eller alla sina betydelser gemensamma med riksdanskan. För många av dessa ord anförs därutöver bara uttalsformer. Orden är dessutom ofta påfallande moderna i den meningen att de bör vara fullt gångbara och frekvent använda i dagens Danmark. Det gäller ord som *halsbånd*, *halvsøster*, *handske*, *hund*, *hvid* och *hviske* för att nämna några. Ett avvikande uttal har uppenbarligen varit tillräckligt för att Balle skulle finna dessa ord värda att uppteckna. Han har

även uppptecknat egennamn, såväl personnamn som ortnamn, och här är det namnens lokala uttalsformer som gjort att de finns med.

Som svensk är det givetvis svårt att göra några språkliga bedömningar av danskan. Några gånger undrar man dock om inte vissa ord saknar uppgiften ”=rm.”. Bland annat gäller det de för oss svenskar så speciella danska räkneorden. I ordboken uppges inte att *halvfjerds*, *halvfems* och några till är riksdanska.

I en hel del av de 359 artiklarna upplyses dock om mer än ordens uttal. Det redogörs exempelvis för uttryck, talesätt o.d. som orden ingår i och man får ta del av språkprov samt realiauppgifter av skilda slag. Dessa upplysningar kan säkert ha bidragit till att Balle valt att dokumentera orden.

Såväl simplex som avledningar och sammansättningar representeras av egna artiklar i ordboken. Det gäller även fasta verbförbindelser i de fall det finns ett stort antal av dem till samma verb. Som exempel följs **holde** av knappt två spalter med artiklar från **holde af** till **holde øje med**. När förbindelserna är få till antalet har Balle nöjt sig med att redovisa dem i verbets artikel. *Harve af* nämns i artikeln **harve**² och *hamle op* har ett eget moment i artikeln **hamle**. Också homografer redovisas i skilda artiklar, där uppslagsformerna följs av upphöjda siffror. Olika ordklasser ingår i samma nummerserie och orden redovisas i en fastlagd ordningsföljd efter ordklassstillhörighet.

3. Normalisering och hänvisningar

En aspekt att särskilt beakta för dialektlexikografer är att dialekterna i huvudsak är talspråkliga. För den ordboksanvändare som bara vet hur ett ord låter, kan det vara svårt att föreställa sig hur ordet skulle se ut i skrift. Har ordboken dessutom valt att ha uppslagsord som är normaliserade, dvs. i en konstruerad standard-

språklig form, kan det vålla problem för användaren att hitta fram till ordet. Normaliserade uppslagsord förekommer främst i dialektordböcker som täcker in ett större geografiskt område med rik variation i ordens uttal. Att låta alla uttal representeras av egna uppslagsformer ter sig i sådana fall ofta ogörligt. För ordböcker som behandlar dialekten i mindre områden är det ofta möjligt att ha dialektnära uppslagsformer och så sker också ibland.

I Thy-ordboken återges artiklarnas uppslagsord i sin standard-språkliga form när det rör sig om ord som finns i riksdanskan. Särddialektala ord som ingår i JO har normalt getts den uppslagsform som används där. I regel överensstämmer den med Balles val av uppslagsord. När Balle någon gång har en annan uppfattning anges hans form med JO:s alternativ tillagt i hakparentes (se figur 1). Stundom har han föreslagit flera möjliga uppslagsformer, vilka då vanligen är åtskilda med snedstreck.

hjelle s. *hjel̥* – *hjel̥ər* = tørrestativ til fisk eller tøj.
 1331 Rær. [JO: *hield* s.] – Om vasket tøj: *de kam*
'te' å 'heŋ po ə hjel̥ det kom til at hænge på hjel-
 len.

Figur 1: Artikeln *hjelle* med JO:s uppslagsform i hakparentes.

Trots den normalisering som gjorts i Thy-ordboken ligger uttalsformerna relativt ofta så pass nära uppslagsformen att användaren bör kunna hitta rätt. Ibland kan det dock vara lite svårare. Hur går det exempelvis att hitta fram till *hyw'* som är uttalet av substantivet respektive adjektivet **høj** eller till *hòw'* som är ett verb med uppslagsformen **hue**?

Ett sätt att kompensera för nackdelen med normaliserade uppslagsord är att supplera med hänvisningar från uttalsnära former till uppslagsformer. I Thy-ordboken har det bara skett undantagsvis, såsom för **hvævs** där man leds vidare till **hveps**, som har *hwæws* som en av uttalsformerna. Det hade varit till avgjord fördel om fler hänvisningar av detta slag hade lagts till. Andra gånger går

hänvisningarna i stället i motsatt riktning; från **hvilken tid** uppmanas man gå till det uttalsnära **hwitter**.

Flera andra typer av hänvisningar finns. Vanligast är de som görs från dialektala ord som ingår i definitioner, realiaupplysningar eller språkprov till de artiklar där dessa ord behandlas (se figur 2). Relativt ofta hänvisas också till ord med samma eller liknande betydelse. Andra kategorier av hänvisningar uppträder mer sporadiskt och är olika utformade, men tillför ändå något för användarna.

hækkeri s. *hèkə'ríx* = netværk af lister, som danner underlag for sejlene på møllens vinger. Består af lister [→ liste¹ 2], der går langs med vingebjælken, og spoler [→ spole 2], der går på tværs.

Figur 2: Från lister och spoler i artikeln **hækkeri** hänvisas till liste¹ 2 och spole 2.

4. Artiklarnas innehåll och struktur

Utifrån de inregistrerade uppgifterna i databasen har Arboe strukturerat upp Balles formuleringar i artiklar och moment. Ibland kan det ha lett till mycket detaljerade uppdelningar, särskilt vid formord som prepositioner och pronomen, där Balle ofta redovisat många nyanser och användningar. Generellt sett är dock artiklarna enhetligt uppbyggda.

Efter det inledande uppslagsordet följer ordklassangivelse i förkortad form. Undantagsvis kombineras den med en grammatisk upplysning, såsom s.pl. för substantiv som bara förekommer i plural. För verbet **hamle** anges att det är transitivt med v.tr., vilket aldrig skett för andra transitiva verb på *h-* i ordboken.

Efter uppgiften om ordklass återges ordets uttal i kursiv stil med den ljudskrift Balle använt sig av, vilket är en förenklad form av Dania, nästan densamma som används i JO. Uttalsuppgifter

kan ibland även inleda betydelsemoment i de fall ett visst uttal är kopplat till en viss betydelse. Uttalsformerna återges alltid i sin helhet. Överlag ger det ett tydligt intryck, men när varianter med mycket små skillnader i uttal anföras, kan det ibland vara svårt att upptäcka vad som egentligen skiljer dem åt.

Också böjningsformer av substantiv, adjektiv och verb redovisas med sina uttal i fullform. Många ord saknar dock uppgift om böjning. I synnerhet gäller det sammansättningar. I de fall senareledens ord ingår som simplex i ordboken finns alltid möjligheten att ta del av böjningen där.

Efter uttalsformer och eventuella böjningsformer följer betydelsebeskrivningen. Som redan nämnts har de betydelser som överensstämmer med riksdanskan definierats med ”=rm.”. I flera fall följer ändå en utförd definition och stundtals ges ytterligare upplysningar som inte förefaller helt nödvändiga (se figur 3).

hed adj. *hiːə / hiːð – hiːə / hiːð* = rm.; meget varm, så varm, at varmen føles ubehagelig. Væsker: over ca. 50° C. Luft: over ca. 30°. Om metal, kakkelovne, strygejern: så varmt, at det kan spytte - over 100° C. – *han bløw ˈhiːð i ə ˈhuːə* han blev hed i hovedet (vred, flov, forlegen). – *æ ˈæ så ˈhiːð i mi ˈhuːə* jeg er så varm i hovedet. – *ən hiːə / hiːð såmər* en [hed] meget varm sommer.

Figur 3: Adjektivet **hed** har samma betydelse som i rigsmål, men har även försetts med en utförd definition samt en beskrivning av vilka olika temperaturer det rör sig om.

För att definiera särdialektala betydelser används riksdanska ekvivalenter i den mån sådana finns, annars längre definitioner. Inte sällan kompletteras betydelsebeskrivningarna av realiauppgifter och ibland även av illustrationer (se nedan).

För synonyma ord finns alltid möjligheten att förse bara ett av dem med en utförd betydelse och sedan hänvisa från de övriga orden till den. Detta har aldrig skett för *h*- och kan väl ha att göra med att betydelserna fått en materialnära redovisning.

Proveniensen uppges endast för de uppgifter som inte är från Balles hemsocken Torsted och det görs med ett fyrsiffrigt "topografiskt nummer" följt av socknens namn, t.ex. 1331 Rær (se figur 1). Uppgiften är oftast placerad efter betydelsebeskrivningen. Nödvändigheten att använda numren undandrar sig min bedömning, men de står onekligen ut i texten och gör det lättare att få syn på dessa inte så frekventa uppgifter. De ord som är belagda från flera socknar har dessutom delats upp på moment, där vart och ett av momenten innehåller betydelser och övriga förekommande uppgifter från en av socknarna. Arboe har med denna uppdelning velat göra det lättare för läsaren att urskilja uppgifter från de andra socknarna, och så kan nog vara fallet, men detta sätt att gruppera materialet får ofta till följd att till synes samma betydelse upprepas i flera moment. Exempelvis gäller det verbet *hæfte*², vars artikel innehåller fyra moment med betydelseuppgifter från varsin socken och där definitionerna lyder: 1) fæstne, gøre fast, hæfte; om et søm (en skrue), som fæstnes med spidsen i træet, inden det slås (skrues) i, 2) fæstne, gøre fast, 3) fæstne (med søm, nagler, pløkke), slå fast, 4) fæstne, fastgøre.

Efter betydelseangivelsen följer eventuella språkprov. Balle har varit generös med sådana och de tillför också något till betydelsebeskrivningen. Ofta exemplifierar de ordets användning i uttryck och talesätt och visar typiska kollokationer. Särskilt flödande är språkproven för de mest frekventa orden som redovisas i längre artiklar. Hit hör exempelvis verbet *have*, pronomenet *hvad*, adverbet *hvor*, adjektiven *halv* och *hel* samt substantiven *hus* och *hånd*. För att användaren ska kunna identifiera orden som ingår i språkproven, har redaktören fattat det vällovliga beslutet att förse samtliga med ordrädda översättningar till riksdanska.

5. Illustrationer

Att artiklar är försedda med illustrationer är ett inte ovanligt inslag i dialektordböcker. Från svenskt håll kan man som exempel nämna *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* (1961–2022) och *Ordbok över laumålet på Gotland* (1972–1986), vilka båda innehåller ett större antal teckningar och foton samlade i särskilda häften till vilka det hänvisas i artiklarna. Kanske har det fallit sig naturligt för dialektlexikografer och upptecknare av dialektord att lägga till illustrationer, eftersom arbetet ofta inneburit att man dokumenterar en försvunnen eller försvinnande kultur, där de föremål som är knutna till den inte längre är allmänt bekanta och ibland svåra att beskriva till utseendet.

Också Balle har gjort teckningar till en del av sina ord och dessa har införlivats i ordboken efter att ha renritats av en illustratör. Denne har även gjort illustrationer av växterna i ordboken, men då delvis utgått från *Danmarks vilde planter* (Skytte Christiansen 1958–1966). Teckningarna är genomgående välgjorda och tydliga penn-teckningar i svartvitt. Växterna är dessutom sparsamt färglagda.

Illustrationerna är placerade inuti spalterna, vanligen direkt efter den definition av ordet som teckningen hör samman med. Ibland, väl av utrymmestekniska skäl, har illustrationerna placerats på kort avstånd från artikeln eller längsmed flera artiklar. Inuti artiklarna signaleras med "ILL." att det finns en tillhörande illustration. Av någon anledning används "ILL." aldrig när illustrationen föreställer en växt. Några problem att hålla samman illustration och artikel bör dock aldrig uppstå. Inom illustrationerna nämns dessutom alltid uppslagsordet (se figur 4). Ett fåtal gånger är det två närbesläktade eller synonyma ord, såsom *hag* och *hage* respektive *hjørne* och *krog*, som nämns. I det senare fallet återfinns samma illustration vid båda orden. Även vid de avbildade växterna förekommer ibland två benämningar, men då är den första dialektal, den andra växtens florabenämning.

hollænder s. 'hò,læn'ər = kyse af tyndt, hvidt eller blomstret stof med stivere og med nedhængende krave. Brugtes ved høstarbejde. ILL.

u

HOLLÆNDER

Figur 4: Artikeln **hollænder** med tillhörande illustration.

De föremål som försetts med illustrationer är väl valda; det är sällan en illustration tycks överflödig. I enstaka fall skulle man ha önskat sig ytterligare förtydligande bilder, men avsaknaden av illustrationer kan väl antas bero på att det inte funnits några i Balles material och att under redigeringsarbetet komplettera med teckningar av olika, idag kanske svåråtkomliga föremål, har säkert tätt sig alltför tidsödande eller besvärligt.

Illustrationerna av växter har ju tillkommit i efterhand, men här har man kunnat utgå från en flora. Varför de lagts till motiveras inte, men den tilltagande så kallade biologiska analfabetismen, där man inte kan förvänta sig att alla vet hur en gullviva (*himmerignøgle*) eller fläder (*hyld*) ser ut, kan vara ett tänkbart skäl. För vissa växtbenämningar är illustrationerna särskilt klargörande, som när samma benämning förekommer både i dialekt och i danska floror, men avser olika arter. Det gäller dialektens *havtidsel* som avser strand-mandstro, *Eryngium maritimum* (dvs. svenskans martorn) och dialektens *havtorn* som avser havtidsel, *Hippophaë rhamnoides* (dvs. svenskans havtorn).

6. Sammanfattande värdering

I Thy-ordboken presenteras ett fylligt ordförråd, där man får rikhaltiga upplysningar om vart och ett av orden. Man kan inte annat än imponeras av Torsten Balles idoghet och noggrannhet som upptecknare. Definitionerna är välformulerade och begripliga och de tillhörande illustrationerna utgör ett fint tillskott. Språkproven bidrar till förståelsen av ordens användning och de har gjorts lättillgängliga genom att redaktören försett samtliga med översättning.

Den främsta invändningen rör de normaliserade uppslagsorden och bristen på hänvisningar till dem från uttalsnära former. Här kan användarna stundtals få problem att hitta ord som ändå finns i ordboken. Att lägga till hänvisningar till en eventuell tredje tryckt upplaga är kanhända inte realistiskt att tänka sig. Förutom det arbete som skulle krävas, är de som redan köpt ordboken kanske inte beredda att införskaffa nya exemplar, även om det skulle innebära förbättrade sökmöjligheter. Skulle ordboken dock komma att publiceras digitalt kan ju fler sökmöjligheter erbjudas och användarna få förslag på närliggande alternativ till ord man valt att söka efter men inte fått träff på.

I artikeln lyfts enskilda onöjaktigheter fram, men det får inte skymma det allmänna intrycket av det gedigna arbete som Thy-ordboken är. Den är ett gott exempel på att ordboksarbete kräver uthållighet, samarbete och beslutsamhet för att man ska nå fram till målet. Och resultatet har blivit till *en sand fornøjelse* för alla som är intresserade av dialekterna i Thy.

Litteratur

Feilberg, H. F. (1886–1914): *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål*. Kjøbenhavn: H. H. Thiele.

- JO = *Jysk Ordbog* (2000-). Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet.
- Levander, Lars & Stig Björklund (1961-2022): *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Klintberg, Mathias & Herbert Gustavson (1972-1986): *Ordbok över laumålet på Gotland*. Uppsala: Lundequistska bokh.
- Skytte Christiansen, Mogens (1958-1966): *Danmarks vilde planter: med et udvalg af vore nordiske nabolandes flora*. København: Branner og Korch.
- Skyum, A. C. (1948-1954): *Morsingmålets Ordforråd* 1-2. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Svenskt dialektlexikon*, under arbete vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

Eva Thelin
 forskningsarkivarie, fil. kand.
 Institutet för språk och folkminnen
 Box 135
 SE-751 04 Uppsala
 eva.thelin@isof.se